

Menorca: quatre projectes per a la llengua en els tres darrers tombants de segle

Àngel Mifsud Ciscar
(Institut Menorquí d'Estudis)

I

És un honor per a mi, com a cap actual de la secció de Llengua i Literatura de l'Institut Menorquí d'Estudis, de prendre la paraula en una ocasió tan assenyalada com la d'aquestes II Jornades d'intercanvi que vostès han volgut, tot celebrant-les a Menorca, compartir amb nosaltres, amb l'IME. Un doble honor, de fet, també, pel lloc on farem aquest acte, per ser en aquesta estimada arena de cultura que és la sala Jeroni Marquès del Cercle Artístic de Ciutadella; estraftent Napoleó, bé podríem dir que, entre aquestes parets, 125 anys de cultura ens contemplen, perquè el Cercle Artístic és, llevat de l'Arqueològica Lul·liana de Palma, la societat cultural més antiga de l'arxipèlag. I encara afegiria un tercer motiu per sentir-me honorat: compartir tribuna en aquestes Jornades, a més d'amb el professor Jaume Corbera, amb Josefina Salord i Joan Francesc López. I això perquè ells són uns estudiosos recalitrants; professors que han sabut crear escola; especialistes en les seves especialitats i alhora persones d'allò que se'n diu vasta cultura; persones entusiastes, també, i amb criteri, disposades sempre a empènyer el carro de la feina ben feta; personatges coneguts i reconeguts pel comú de la bona gent menorquina i, tanmateix, experts que fa vint anys, quan es va fundar l'IME, ja hi van aportar el valuós patrimoni dels lligams i coneixences que tenien amb estudiosos de pertot, lligams que amb els anys han aprofundit i multiplicat... És cert que moltes persones fan possible la cultura a Menorca, i fins i tot algunes d'elles en són autèntics puntals, però, és segur que, sense ells dos, els déus de la cultura haurien estat més avars amb la nostra illa.

I dit això —que ho havia de dir—, convindran amb mi que ja no cal que els sol·liciti benevolència per al meu discurs: estic segur que la tindrè, si més no «per defecte». I el cas és que la necessitaré, perquè, per començar, el meu text no se cenyirà al que deia el díptic de la convocatòria —*La llengua a Menorca en el tombant dels segles XIX i XX*—, ja que per comprendre el tombant de segle esmentat, he hagut d'anar a l'anterior; i més encara: estudiant-los tots dos, he trobat uns fils, pocs, el resseguiment dels quals m'ha menat fins a un tercer tombant de segle: aquest que ara vivim. Que ningú no esperi, per tant, l'estudi intens i profundit que prometia la convocatòria de les Jornades, ni el format acadèmic d'aquells treballs en què s'analiza minuciosament, àmbit per àmbit, la situació de la llengua i l'ús que se'n fa. Ben al contrari, com que darrere de cada normativa gramatical hi ha —diuen— la funció social que per a la llengua en qüestió li té reservada qui la formula, he preferit, tot acostant-me al gènere de l'assaig, de resseguir, a vol d'ocell veloç, el context de les distintes propostes de normativa per a la llengua, presents a la Menorca contemporània.

2

Aclarit açò, ens situarem allà on els segles XVIII i XIX fan cantonada. Per què? Doncs perquè, llavors, la llengua de Menorca comença a tenir uns problemes que mai abans no havia tingut. Així, en agafar la vorera del segle dinou, el català de Menorca es trobarà, tot d'una, que no pot campar per on solia, que determinats àmbits, ara l'un ara l'altre, li van essent vedats. Si consultam l'estudi d'Antoni-Joan Pons (Pons, 1998) sobre la llengua en el segle XVIII, comprovarem que, efectivament, el 1791 s'obre la primera escola castellana a Maó, que a partir de 1802 el català deixa d'emprar-se en les actuacions judicials al Tribunal de Reial Governació, que les universitats de l'illa, després d'una etapa d'estira-i-arrossa, usaran ja exclusivament el castellà a partir de 1816. Però és que, a més, el retrocés del català en els usos oficials repercutirà prest en els usos públics no oficials; valgui un exemple: el 1829 s'inaugura el teatre Principal de Maó, que, si en principi acull majoritàriament obres en català —traduccions de Vicenç Albertí, sobretot—, a partir de 1845 solament programarà obres en castellà.

Evidentment, això succeeix en una Menorca, la població de la qual — en el punt de partida — no sap castellà, circumstància aquesta que, llavors, compartien tots els territoris de l'àmbit lingüístic. Ens ho demostren, explícitament, els textos de molts contemporanis; en el cas de Menorca, per exemple, ens ve com anell al dit un fragment del capítol que Pere Riudavets dedicà a la instrucció dins la seva *Historia de Menorca*, publicada el 1888: diu així:

En cuanto al castellano, en la época á que nos referimos [finals del segle XVIII], les era tan extraño a los menorquines, que necesitaban intérprete para comunicarse con los españoles que aportaban en la isla, ya fuesen empleados ó transeuntes.[...] Y preciso les fué a los menorquines para aficionarse al habla de Cervantes, que vinieran a la reconquista de nuestra isla las poderosas fuerzas católicas mandadas por el Duque de Crillon en 1781.

Tot d'una se'ns acut una pregunta: com reaccionà, la població, davant la marginació progressiva de la seva llengua? Segur que hi degué haver reaccions de tot tipus, però, si hem de creure el que diu Josep Grau en el pròleg de la seva tesi sobre la Lliga Regionalista (Grau, 2006: 16), la posada en funcionament de l'estat burgès suposà l'expansió a tot l'Estat d'una ideologia lingüística segons la qual el castellà era...

la llengua espanyola per antonomàsia, l'única llengua «nacional» d'Espanya i, com a tal, havia d'ocupar amb caràcter d'exclusivitat tots els àmbits oficials [...] En aquests anys, la penetració del castellà no trobà cap resistència significativa per part de les classes dirigents catalanes. Fou més aviat al contrari. Com ha explicat Joan L. Marfany, tant la burgesia com els intel·lectuals liberals catalans se sumaren amb entusiasme a la construcció de la nova nació espanyola i adoptaren, en conseqüència, les normes de comportament diglòssic i la ideologia lingüística liberal.

També trobaríem multitud de textos de contemporanis que ens confirmarien aquesta assumpció de la marginació de la llengua per part dels liberals catalanoparlants. Valgui de mostra aquest, referit a Barcelona, que Pere Anguera transcriu (Anguera, 1997: 65), tot citant Jaume Alegret. Passa que el 1838 *El Guardia Nacional* de la capi-

tal catalana publicà tres textos en català; els autors, perquè no hi hagi malentesos, hi afegeixen una nota que diu...

reconocemos la utilidad de uniformar la lengua en toda la Nación y por lo mismo veneramos las providencias del Gobierno dirigidas a que en las escuelas del Reino se enseñen los rudimentos solo en castellano.

És cert que corrien anys dolents per a la nostra llengua.

3

Però és precisament en aquest període atzarós, en aquell inici de segle i en el context que hem descrit, que algú, per primera vegada en la Història de Menorca, fa una reflexió profunda sobre la llengua que s'hi parla. M'estic referint, és clar, a l'obra extensa i polifacètica d'Antoni Febrer i Cardona, la qual, inèdita durant molt de temps, va ara veient a poc a poc la llum, gràcies a un projecte conjunt de l'IEC, l'IME i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Sobre l'obra de l'insigne maonès, jo no podria dir-los res que no hagin dit ja Jordi Carbonell o Maria Paredes, per citar dos dels seus grans estudiosos; sí que em referiré, però, a l'anàlisi comparativa que, per al número 31 de *Randa*, féu Jordi Ginebra (Ginebra, 1992) sobre les gramàtiques del període a què ens estem referint. És interessant perquè acara les quatre gramàtiques fetes en el període comprès entre el 1796 i el 1821 —al tombant de segle, doncs—, i constata que dues d'elles, la inèdita i inacabada de Joan Petit i Aguilar (1796-1829) i la inèdita de Febrer i Cardona (1804 i 1821) presenten moltes coincidències: tots dos autors proposen un model unitari i innovador basat en l'ús modern de les persones cultes, tots dos hi fan descripcions extenses i serioses de la llengua, tots dos, també, tenen en ment l'ús docent de la seva obra...

¿Com s'explica tanta coincidència, l'un a Sant Feliu de Codines i l'altre a Maó i sense conèixer-se ni tenir cap contacte epistolar? I doncs per l'ambient cultural i lingüístic de l'època: la introducció a les escoles de tot Europa de l'estudi del vernacle, amb la proliferació de

gramàtiques escolars que l'acompanya, juntament amb la crisi del model de llengua literària de l'època del Rococó, amb les propostes d'acostament a la llengua parlada que tal crisi comportarà, expliquen, tant l'esforç dels dos gramàtics nostrats, com la coincidència en els seus objectius. Tanmateix, excloses de l'escola les llengües altres que la «nacional», aquestes propostes quedaran, inèdites, com a «romanelles d'una batalla perduda» — diu literalment Ginebra. Fou realment una batalla perduda? Sí, perquè la llengua, finalment, no va poder ser emprada en els àmbits oficials ni fou ensenyada a les escoles. Tanmateix, això ho hem sabut *a posteriori*, perquè en el moment en què succeïen aquests fets, en el convuls inici del segle XIX, tot era possible i, per tant, tot podia haver estat diferent. Per això Febrer i Cardona, des de l'anàlisi del seu dialecte però tenint en compte el model unitari que des de sempre havia tingut la llengua, treballava perquè la seva gent disposés d'una eina d'expressió vàlida per a tots els usos i adaptada als temps que corrien.

4

Inèdit i tot, Febrer i Cardona quedarà com un referent de llengua culta per a les generacions posteriors de menorquins. La baula que ho féu possible té un nom: Juli Soler i Siquier (1812-1879). Qui és, aquest senyor? Doncs un Senyor, en majúscula, un dels membres d'una de les famílies més importants de la Menorca del XVIII-XIX. Enriquets en el comerç amb països islàmics, el pare i els oncles foren, també, prestigiosos diplomàtics a diverses ciutats del llavors extens imperi otomà. Quant a ell, sabem que estudià 3 anys de lleis a Palma; i també que el 1830 inicia a Madrid uns estudis de Matemàtiques que abandonarà per problemes de salut. Ja recuperat, l'agost de 1839 se'n va als Estats Units, on arribarà a fer de catedràtic de llengua espanyola a la Universitat de Nova York. A més i seguint les passes dels seus familiars, exercirà de cònsol espanyol a diverses ciutats americanes. De nou malalt, torna a Maó el setembre de 1845 i inicia un període d'intensa activitat social i cultural al capdavant de la gran burgesia menorquina: serà un dels fundadors del Casino Maonès, participarà en la posada en marxa d'una companyia de vaixells de vapor, serà un dels

factòtums en la creació de la subdelegació maonesa de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre... Després d'aquest període de febril activitat social, es retira de la vida pública per dedicar-se a escriure gramàtiques per a l'aprenentatge de diverses llengües estrangeres, així com una sèrie d'opuscles filosòfics en castellà, en què exposa les seves idees, molt pròximes al socialisme utòpic. També farà una *Gramatica de la lengua menorquina*, en castellà, i un llibre titulat *Lo estad actual de la agricultura en la isla de Menorca*, l'únic que escriví en català. Finalment, sabem per Bernat Fàbregues (Fàbregues, 1878) que vivia reclòs a ca seva amb les facultats mentals trastornades. Morí el 1879.

De tot això, ara ens interessa el seu únic llibre en català. Per què aquest sí i els altres no? Per poder-ho explicar, em permetran que faci una marrada per disciplines que no són la que ens ocupa. Resulta que, segons un estudi de M. Àngel Casanovas i M. Pilar Florit sobre la propietat agrària en el terme des Mercadal (Casanovas; Florit, 1995), l'any 1818 el 76% de l'esmentat terme se'l repartien entre 26 propietaris de Maó, famílies de comerciants enriquides durant el XVIII, i 8 de Ciutadella, nobles que també havien participat en els negocis comercials esmentats. Sembla, per les xifres, que l'agricultura a Menorca era un bon negoci; però el mateix Miquel À. Casanovas, en un llibret divulgatiu que féu sobre l'agricultura durant el Sexenni (Casanovas, 2001: 10), ens diu que no, que, de fet...

En conjunt ens trobam amb una agricultura relativament endarrerida pel que fa a la tecnologia, de tall tradicional, rendible en gran mesura a causa de la mà d'obra barata —la qual cosa permeté el creixement extensiu dels conreus— però mancada de perspectives.

Que uns empresaris amb negocis d'alta volada —com els Soler de Maó— invertessin en una agricultura sense perspectives és, com a mínim, estrany. Què hi cerquen, si no és negoci? Prestigi social? Ja en tenien, i, si en volien més, tampoc no els calia tanta terra. I doncs? I doncs tornem a la pregunta de per què escriví en català el llibre sobre l'agricultura. A tall de resposta podríem dir que perquè és un llibre per a menorquins en què es parla únicament de coses de Menorca. Diagnòstic: diglòssia. Atenció, però: és un llibre adreçat als rics propietaris, la classe amb poder i prestigi social... ¿És que la burgesia

menorquina, aquesta que hem vist comprant terres i més terres per no fer negoci, no ha assumit, com la de la resta dels territoris, la ideologia lingüística liberal de què parlava Josep Grau fa una estona? I és clar que sí! Aleshores, per què no l'escriu en castellà? La resposta està en el mateix contingut del llibre, un llibre que no es limita a explicar els coneixements mínims que han de tenir els propietaris per menar les seves possessions, sinó que, alhora, dictamina quin és el paper que per a aquesta classe social ha de jugar el camp menorquí, que no és altre que el de construir-hi, lluny del brogit del món extern on fan els seus autèntics negocis, una mena d'Arcàdia idíl·lica, un rerefons, estable i sense conflictes, on sentir-se segurs. En la construcció d'aquesta Arcàdia, per consegüent, la llengua pròpia — com els contractes d'avitgeria —¹ tindrà el seu paper; limitat a aquest món, és clar. Aquest és el missatge que dona Soler als poderosos de Menorca.

Recorden que Febrer i Cardona pretenia actualitzar el model de llengua en base a l'ús modern de les persones cultes? I doncs ja saben qui eren. Res de més normal, per tant, que, per fer el seu llibre, Juli Soler optés per seguir el model de Febrer i Cardona, un model de llengua fet a imatge i semblança d'aquesta classe social; millor dit: a semblança del que hauria estat culturalment i lingüísticament aquesta classe social, si tot hagués anat bé per a la llengua. No va ser així, i, potser per això, Juli Soler, va haver d'incorporar al llibre estricte, precedint-lo, un breu apartat titulat *Reglas de pronunciación y ortografía extractadas de la gramática de la lengua menorquina escrita l'any 1821, per D. Antoni Febrer y Cardona; y adoptadas, per l'editor, en l'impressió de la present obra*. Les beceroles, com si diguéssim. Corria l'any 1857 i el tombant entre els segles XVIII i XIX quedava ja molt enfora; a la callada, tanmateix, se n'acostava un altre. Juli Soler devia estar ultimant la seva *Gramatica de la Lengua Menorquina*, que s'editarà l'any següent, el

1. En el sistema d'avitgeria els propietaris — els «senyors» — arrenden les terres a un pagès — l'«amo» — mitjançant contractes de 4 a 8 anys prorrogables, en què aquest hi aporta part de les eines i del bestiar, disposa de capital circulant i lloga els «missatges», cosa que li dona cert poder entre la pagesia. Isabel Peñarúbia conclou (PEÑARRÚBIA, 1997: 20), referint-se a Mallorca — però la conclusió és vàlida també per a Menorca —, que, d'aquesta manera, «la solidaritat entre la pagesia mallorquina era de tipus orgànic, d'antic règim, no horitzontal i, per tant, també ho era amb el senyor i l'amo si es captenien com a *bons cristians*.»

1858, precisament el mateix en què Ferrer i Parpal treu la seva *Quertille des dielècte menorquí*. Tot d'una en parlam.

5

Jaume Ferrer i Parpal, metge, polític i polemista, lexicògraf i autor de teatre en castellà i català, va néixer a Maó l'any 1817. L'any 1834 el trobam estudiant Medicina a Barcelona, i no en tornam a saber res fins que, el gener de 1836, és empresonat per participar en un avalot a Maó contra unes lleves extraordinàries. S'hi estarà onze llargs mesos, fins que una multitud que celebrava la derrota d'un cap carlí, l'en treu. Al judici posterior, li imposen una pena de tres anys de desterrament allà on triï; i ell escollirà Barcelona, per tal de poder acabar-hi els estudis mèdics. I, efectivament, el 1840 torna a Menorca amb el títol de metge i plaça as Mercadal, on fou, a més, membre de la Milícia Nacional. Després d'una breu etapa a Alger, el 1845 s'instal·larà definitivament a Maó i tot d'una es llança de ple a la vida social, política i cultural de la seva ciutat: col·laboracions a la premsa, creació i participació en entitats socials, exercici de càrrecs públics... L'any 1857 el veiem formant part de la Comissió d'Instrucció Pública del municipi maonès, precisament la que autoritzà l'edició de la seva *Quertille des dielècte menorquí*, en la qual proposa ja la grafia, ultrafonetista i amb voluntat separadora, que emprarà sempre que escrigui en català. En el pròleg podem sentir unes idees que Ferrer i Parpal ja no es cansarà mai de repetir:

Estant menad que a ses escoles púbbliques de primére eduqueció nó s' ensèñi altre llenguatje que s' idiòme neciunal y essent indispensable que mus velguem es menorquins des nòstru, per eprèndrer bé dit idiòme, é cregud fèr un benefici, e nes méus cumpetriotes, dunant e llum equeste quertille [...] Per se reó de que querexem de llibres elementals; perqu' s nostru llenguatje es en el die tentíssim diferent des quetelá, velenciá y mellurquí.

Sembla la formulació absolutament oposada a aquell fragment de Febrer i Cardona que comença «Jo he intitulado aquesta...», que estic

segur que tots vostès coneixen. Doncs bé, l'any següent, a *El Diario de Menorca* de Maó de dissabte 15 de gener, trobam un llarg article sobre un dels temes cabdals dels liberals: la instrucció; el signen el nostre home i Josep Hospitaler, el mestre valencià autor d'un vocabulari castellà-menorquí i viceversa i d'un diccionari menorquí-castellà. Vejam què hi diuen...

Ynstruccion

Si llegamos á establecer con la mayor sencillez unos elementos de verdadero lenguaje menorquin, nuestros párvulos, que van ahora á los establecimientos que llamamos *costuras* á perder el tiempo y distraer á las niñas, o bien á las escuelas de primera educacion á estorbar á los niños mayores, podrian aprender en sus escuelas especiales [...] la lectura menorquina ántes que la castellana; y despues, por una y otra, en pequeños vocabularios hechos á propósito, las voces menorquinas y castellanas mas necesarias para poderse espresar sencillamente en el idioma nacional.

La proposta s'entén perfectament: els al·lots que encara no fan primària van a escola amb els altres, i els molesten; duem-los, doncs, a una escola a propòsit on, mitjançant la lectura de textos menorquins senzills, i amb l'ajut de vocabularis d'equivalències, aprenguin ja una mica de castellà: d'aquesta manera, quan arribin a primària, tal com mana l'autoritat, es podrà fer tot en la llengua de la «nació». Més coses...

Si queremos que nuestra isla prospere, al nivel de los demas pueblos de la madre patria, preciso es no descuidar la educacion de nuestros hijos y por consiguiente el cultivo de nuestro dialecto, que, por mas que se diga, será siempre, entre los menorquines, el primer escalon que tendremos que subir, para pasar a todo lo demás.

Dues llengües, dues funcions: la llengua pròpia és tan sols el primer graó per arribar a dominar l'altra, la forana, la que ens permet accedir a tot. D'açò, en diem diglòssia; sorprèn, però, l'èmfasi en la reivindicació del petit espai que es reserva al dialecte: «por mas que se diga, será siempre...». Les propostes del tàndem Ferrer-Hospitaler de «cultivar el dialecte», tanmateix, no acabaren de quallar, probablement perquè xocaven amb el designis de les autoritats —i no

autoritats — de dur a terme una política de substitució pura i dura. Efectivament: deu anys després d'haver-se publicat l'article que acabam de llegir, el 1869, Josep Hospitaler publica el seu *Vocabulario Castellano-Menorquin*; l'ortografia que hi emprà és la de Juli Soler i no pas la que havia propugnat Ferrer i Parpal a la *Quertille*. Això, però, no sembla afectar el nostre home, el qual, durant el Sexenni i els inicis de la Restauració, es mostrarà activíssim en tots els camps, però especialment en el de la premsa, en què no es cansa d'insistir en les seves idees bàsiques, com, per exemple, la importància de Maó: Maó té un port que ambicionen totes les grans potències; en conseqüència, el govern de l'Estat ha de dotar la ciutat de tots els atributs d'una capital, per tal de fer-se respectar pels estrangers.

Les seves reflexions sobre la llengua continuen també, però ara en un nou context: ens acostem a la dècada dels 90 i la situació de la llengua ha canviat: hi ha hagut la Renaixença, la llengua —sobretot a Catalunya— s'ha demostrat apta per funcionar en els àmbits recuperats i aspira a assolir-ne de nous, ha canviat —en positiu— la valoració que extenses capes de la població en tenien... No ens ha d'estranyar, per tant, que, a partir d'ara, sigui un altre el front en què haurà de batallar el metge maonès: el seu blanc principal ja no seran els qui demanen una substitució pura i simple —perquè aquesta, en el nou context, ja no pot ser una opció real—, sinó aquest altre segment que reivindica la llengua i que creix, fins i tot a la petita i perifèrica Menorca.

És aleshores quan apareix, a Maó, un periòdic —*Es Menurquí*, l'ànima i el factòtum del qual fou Ferrer i Parpal— escrit íntegrament en català i en la grafia per ell propugnada. La capçalera tingué dues etapes: la primera, en què aparegueren set números al llarg de l'any 1891, i una segona en què tan sols veié la llum un únic número, el de l'u de novembre del 1892. *Es Menurquí* és, en conjunt, un material en què s'insisteix en les seves tesis. El primer número tracta de temes molt generals, sense fer cap referència a qüestions de llengua; al segon, però, reproduïx ja la resposta irada que meresqué la grafia del periòdic maonès, per part del portantveu catòlic ciutadellenc, *El Vigía Católico*.

Hemos recibido la visita de un nuevo periódico mahonés, escrito en *menurquí segons el perlam evuy die*, segun sus redactores, y segun nos-

otros, en bárbaro, pues ni hoy día ni nunca se ha hablado el menorquín de tal manera. [...] ¡Por amor de Dios! repetimos. Que no salga de Menorca ningún número de esos, porque se van á burlar de nosotros nuestros hermanos de Cataluña, Mallorca, Valencia y Provença, y todos los hombres de sentido común.

En aquesta polèmica, però, hi haurà tres diaris catòlics² defensants una grafia que intenti encabir tots els parlars catalans, i, a l'altre costat, propugnant-ne una d'exclusiva per a l'illa, solament *Es Menurquí*. Ni tan sols el segment que Parpal devia considerar més afí, és a dir, la premsa liberal moderada, defensarà les seves tesis. I no ens ha d'estranyar, car quan sis anys abans, el 1885, el pedagog ciutadellenc Joan Benejam i Vives publica el seu *Vocabulario Menorquin-Castellano* per facilitar als seus alumnes adults la feina d'aprendre castellà, a *El Liberal* de Maó de dia 22 d'octubre surt un article en què, després de donar-li l'enhorabona al mestre, li retreu...

Pero desearíamos que en ocasión futura fijase su autor un método de ortografía; que ésta fuese única y no cambiase sus reglas en cada palabra. O seguir el método de los demás dialectos lemosines, *que nos parece el más en su puesto*,³ o seguir el otro que no sabemos quien idearía, más del cual es único mantenedor el Sr. Ferrer, [...] nunca la mezcolanza de los dos.

Vuit anys abans de l'aventura de *Es Menurquí*, un periòdic liberal ja diu que el millor que podria fer Joan Benejam fóra «seguir el método de los demás dialectos lemosines». Parpal, per tant, si mai havia tingut cap suport entre els seus correligionaris a les seves tesis lingüístiques, l'ha perdut ja el 1885. *Es Menurquí*, però, com hem dit, tingué una segona època amb un únic número. D'ell ens interessa un article que es titula «Es dielècte menorquí»; diu Parpal...

Considerad, si se vol, còm une quinte branque de se lléngu quetelane, mus cunvé cultivarló, tal vegade més, qu' e nes nòstrus vesins es altres quatre; perque vivint se mejuríe d' élls e peisus qui formen part cunstituent de l' Españè ò de la France, no 's tan fácil disgregarlos de

2. *El Vigía Católico*, *El Mabonés* i *La Roqueta*, de Palma.

3. La cursiva és meva.

ca séue. Però Menorque, qui es die ménus pensad pudrien venir e pendrerlê es ruis [sic], ets inglesus ò còlcú altri, còm ha sutseíd altres vegades, que dirien y penserien de nòltrus es cunquistedós, si mus trubasin en un llenguatje desurguenisad y sense réggles gremeticals bén estebblértés? Mus tretterien de bárberus, de seuvatjes, d'ignurants y mus emenerien e le vequete.

Crida l'atenció que digui que, si alguna potència conquista l'illa i el dialecte no està fixat i conreat, els estrangers menysprearan els menorquins. Per què ho diu? Si els russos, posem per cas, haguessin conquistat Menorca el 1892, no s'haurien trobat solament un català «desorganitzat i sense regles gramaticals ben establertes», com diu ell, sinó també un castellà amb tots els seus atributs: gramàtica, tribunals, exèrcit, escola... Resulta evident que, en un context així, els russos gairebé ni repararien, que hi havia un «dialecte». Llavors...? Llavors passa que Parpal estava preocupat per l'«espanyolitat» de Menorca i es degué fer el següent raonament: si els russos conquisten l'illa, es trobaran que tot funciona en castellà, que —ves per on— és la llengua oficial i la que es parla a la «potència» que pot reclamar la sobirania de l'illa, Espanya. Podrien tenir, llavors, la temptació d'imposar el rus, per tal de rompre vincles i possibles vel·leïtats «reintegracionistes». Què en quedaria, llavors, de l'«espanyolitat» de Menorca, si els menorquins es passaven al rus? Solució: el «dielècte»! Si mantenim el dialecte operatiu, però sota mínims, per evitar que no faci competència a la llengua «nacional» —degué raonar el metge maonès—, en cas de ser conquistats per una potència estrangera, com que ni és oficial a Espanya ni s'hi parla —el valencià, català, etc., són ja uns *dielèctes* diferents—, podríem presentar-lo als conquistadors com una alternativa de llengua oficial més fàcil i econòmica que no la substitució. Així, si algun dia l'illa tornava a Espanya, sempre seria més fàcil el retorn al castellà des del dialecte, que no des de qualsevol llengua estrangera.

Vet aquí —crec— per què tant d'afany a mantenir la llengua en aquesta mena de respiració artificial que és el «dielècte». Per a Parpal, «cultivar» el dialecte a Menorca sense que li faci ombra a la llengua de la «nació» és, també, alta política internacional. Ferrer i Parpal —ja ho han vist— defensà aferrissadament les seves propostes durant mig

segle, però pogué més la realitat tossuda que els seus desigs, també tossuts. Morí l'octubre de l'any 1897 sense que ningú hagués donat suport mai ni a la seva proposta ortogràfica, ni al projecte sociolingüístic que l'acompanyava.

6

I ja som en un altre tombant de segle —el segon—; concretament, a l'any decisiu de 1898, en què la derrota inesperada a Cuba i Filipines somourà el sistema, fins aleshores estable, de la Restauració. A Catalunya, on des dels anys del Sexenni s'havia qüestionat ja la ideologia lingüística liberal, tot es mou. L'agost de 1899, els catalanistes «possibilistes» —Cambó, Prat, etc.— abandonen la Unió Catalanista i creen el Centre Nacional Català, per tal d'aproximar-se als descontents que fins aleshores havien confiat en els partits i en els líders del sistema. La maniobra qualla i el 1902 es fusionen amb la Unió Regionalista —els antics polaviejistes— per crear la Lliga Regionalista, el partit que, tot cobrint l'espai conservador, esdevindrà hegemònic a Catalunya. La resta ja la saben vostès: des dels àmbits que controlaran, aniran creant plataformes —o sostindran les ja existents— per tal de fer un país normal i modern. En el camp cultural, la institució insígnia té un nom: l'Institut d'Estudis Catalans; i una missió preferent: establir una normativa per a la llengua catalana.

L'acord sobre les normes tardà una mica a arribar, però arribà: el 24 de gener de 1913, l'IEC aprovava les primeres normes ortogràfiques; pocs dies més tard, el 15 de febrer, el quinzenari regionalista des Migjorn Gran, *Llum Nova*, anunciava que s'havia arribat a un acord sobre les normes i que les aniria publicant en successius números. Doncs bé: per a Antoni-Joan Pons i Josefina Salord (Pons i Salord, 1994: 12), aquesta rapidesa a acceptar les normes de l'IEC, constitueix una prova evident de la participació menorquina en la dinàmica del noucents, és a dir, que ja hi havia menorquins que estaven esperant aquestes normes. És cert; ja feia estona que els intel·lectuals de l'illa —i els no tan intel·lectuals— participaven en les conteses en què intervenien les personalitats i institucions de tot l'àmbit lingüístic, com, per exemple, mobilitzant-se en la campanya contra l'aboli-

ció del dret civil propi, o responent amb entusiasme a la crida d'Alcover per a l'elaboració del Diccionari de la Llengua Catalana. Moments estel·lars d'aquesta connexió seran la participació menorquina en el 1r Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906, o la celebració el 1917, a Maó, a bombo i platerets,⁴ del 20è Congrés de la Federació Agrícola Catalana-Balear.

A més, i açò és importantíssim, si, fins llavors, els únics que a Menorca havien enarborat la bandera de la llengua havien estat els sectors intel·lectuals procedents dels ambients catòlics —Andreu Ferrer Ginard, Àngel Ruiz i Pablo o Francesc Camps i Mercadal—, al llarg d'aquest tercer tombant de segle se'ls afegiran, també, figures emblemàtiques de les files liberals o republicanes: Francesc Hernández Sanz, Pere Ballester o Joan Mir i Mir. Aquesta confluència s'escenificarà amb la constitució, el juliol de 1923, de l'Associació menorquina de Nostra Parla. Dos mesos després, el general Primo de Rivera pren el poder; el que passà durant els 50 anys següents vostès ja ho saben. Recordarem, però, una dada important que ens estalviarà —el rellotge no perdona— haver de repassar gairebé tot un altre segle: dos anys abans que aquell general pretengués posar fi als mals de l'Estat, el 1921, Francesc de Borja Moll partia cap a Palma, cridat per Antoni Maria Alcover perquè l'ajudés a fer el Diccionari de la Llengua Catalana.

Però tornem al 15 de febrer de 1913 i al número 17 de la revista migjornera *Llum Nova*: a la portada podem llegir...

Era necessari per l'evolució i expansió de la llengua, crear un organisme que dictés regles, que donés rectes disposicions, encaminades a unificar l'ortografia, confeccionar la gramàtica i formar el diccionari general. Idó, la benemèrita Diputació Provincial de Barcelona va crear a n'aquest fi l'Institut d'Estudis Catalans [...] L'Institut, no te la

4. El congrés se celebrà els dies 27, 28 i 29 de maig, i la *Lletra de convit* de la Comissió Organitzadora la signaren el president i el secretari de l'esmentada Federació, l'alcalde de Maó, el president i el secretari de la Cambra Agrícola de Menorca, el president de la delegació de l'Institut Agrícola de Sant Isidre, el de la Cambra de Comerç, el de l'Ateneu i el Director navilier de «La Marítima». Totes les comunicacions foren en català (*Carnet del Congressista*, Biblioteca-Arxiu de l'IES. Joan Ramis i Ramis de Maó).

força imperiosa d'un estat que pot imposar oficialment a tots sos súbdits les normes que dicti; i així noltros creim que, sumisos al manament d'aquests bons mestres, i mirant solsament lo molt que guanyaria la llengua en que tothom les adoptás, per patriotisme al manco, mos devem obligar espontàniament, tots els qui de cor estimam lo nostro idioma, a acatar tal disposició, i adoptar sense discussions, resoltament, unanimentament aquelles normes.

Foren realment adoptades sense discussions, aquelles normes? No, la qüestió de si convé als menorquins de seguir-les serà sotmesa a debat a través de polèmiques a la premsa, especialment al diari *La Voz de Menorca*, els anys 1917 i 1930. En aquest sentit, Salord i Pons diuen que, per una banda, hi haurà el sector que accepta les normes com una conseqüència lògica de l'assumpció de la catalanitat de la cultura menorquina; de l'altra, dues actituds diferents: el rebuig dels fonetistes purs i durs, i les reticències dels *menorquinistes* que, sense negar la catalanitat lingüística de l'illa, propugnen una gramàtica amb solucions menorquines. Vostès i jo sabem, però —almenys això és el que pretenia deixar clar el meu discurs—, que els projectes de Juli Soler i de Ferrer i Parpal —que bé podien haver servit de referents als qui mantenien les actituds citades— fracassaren en el seu moment, engolits en la seva acceptació, explícita o no, d'una posició marginal i de subordinació per a la llengua. És per això que contra les normes del 1913, lligades a un projecte que postulava una cultura plena, i, per tant, l'ús de la llengua pròpia, per a tot, a tot arreu i sense dubtes; contra les normes de l'IEC, per tant, tan sols hi havia, de fet, el no projecte: continuar escrivint cadascú quan volgués —que en aquests contextos sol ser poques vegades— i com li vingués de gust.

Senyores, Senyors, aquella Menorca arcàdica que predicà Juli Soler ja no és a hores d'ara, per a bona part dels poderosos, refugi tranquil, sinó temptació de negoci brutal, carn d'urbanització. Quant a la *Quertille* que Ferrer i Parpal amagava a la màniga per si un dia l'armada russa embocava el port de Maó, segueix tan sola i il·legible com sempre. Les normes de 1913, en canvi, discutides i tot, crearen una llum nova que, travessant els temps de severa foscor, ha arribat fins en aquest tercer tombant de segle, el del XX al XXI, aquell en què som. Elles, pensades per a tots els parlars i per a tots els parlants i ja aprovades, ens han permès durant aquests darrers anys d'emprar la llen-

gua amb normalitat per fer escola o literatura, per posar en marxa mitjans de comunicació, per fer funcionar les institucions. Més o manco i salvant els tombants de segle escaients, el que volia Febrer i Cardona.

Moltes gràcies
Ciutadella, 28 d'octubre de 2006

Bibliografia

- Pere ANGUERA. *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries, 1997, 297 p.
- Miquel À. CASASNOVAS i Maria del Pilar FLORIT. *Una societat pagesa en una època de transició*. Menorca: IME / Ajuntament des Mercadal, Col. Cova de Pala, 8, 1995.
- Miquel À. CASASNOVAS. *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1784)*. Palma: Edicions Documenta Balear, Col. Quaderns d'Història contemporània de les Balears, núm. 29, 2001.
- Bernardo FABREGUES. *Biblioteca de escriptors menorquines*. Ciutadella: Establecimiento tipográfico de Salvador Fabregues, 1878.
- Jordi GINEBRA. «Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII a XIX». *Randa 31. Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*. Barcelona: Curial, 1992, p. 65-79.
- Josep GRAU. *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Textos i estudis de cultura catalana núm. 107, 2006, 452 p.
- José HOSPITALER. *Vocabulario castellano menorquín y vice-versa*, facsímil de l'edició de Miguel Parpal de 1869. València: Librerías «París-Valencia» S.L., 1997, 303 p.
- Àngel MIFSUD. «La proposta lingüística de J. Ferrer i Parpal: un tren en via morta a la Menorca del XIX». *Randa 45. Cultura a la Menorca dels segles XIX i XX*. Barcelona: Curial, 2000, p. 97-120.
- Isabel PEÑARRÚBIA. *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*. Palma: Edicions Documenta Balear, Col. Quaderns d'Història Contemporània de les Balears núm. 5, 1997, 64 p.

- Antoni-Joan PONS. *La llengua a Menorca: entre el mite i la realitat*. Dins: Pep BALSALOBRE i Joan GRATACÓS. *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 469-498.
- Antoni-Joan PONS i Josefina SALORD. «Les normes de 1913 i l'IEC a Menorca». Dins: *Jornades de la secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca (8 i 9 d'octubre de 1993)*. Barcelona; Menorca: Institut d'Estudis Catalans; Institut Menorquí d'Estudis, 1994, p. 11-20.
- Juli SOLER. *Gramatica de la lengua menorquina*, facsímil de l'edició de Joan Fàbregues de 1858. València: Librerías «París-Valencia», 1997, 144 p.
- Juli SOLER. *L'exposició de l'estat actual de l'agricultura a l'illa de Menorca*. Edició facsímil de la de 1857. Menorca: Edicions Nura, 2002, 230 p.